

Alus – apeiginis baltų gėrimas

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Alaus kaip apeiginio baltų gėrimo tema nagrinėjama remiantis rašytiniais bei žodiniiais baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, sutelkiant dėmesį į šio objekto mitologinį kontekstą. Aiškinamasi, kurioms dievybėms ir mitinėms būtybėms buvo aukojamas alus ir kokiū būdu tai būdavo atliekama, išskiriant šio gėrimo libacijos ritualą. Pabrėžiamas alaus kaip priemonės, palengvinančios individo ir kaimo bendruomenės religinę komunikaciją su jų dievybėmis, vaidmuo, taip pat liaudies tikėjimuose atsiskleidžiantis įsivaizdavimas apie alaus ir jo gėrimo akto poveikį žemės vaisingumui, ypač javų derliui.

RAKTAŽODŽIAI: alus, tradicinis gėrimas, lietuvių mitologija, baltų mitologija.

Nuo seno alus baltams buvo šventinių ar išskirtinės svarbos įvykių gėrimas. Alaus funkcionavimas senųjų religinių apeigų, susijusių su šventybės raiška, plotmėje suteikia jam ypatingos, su religijos fenomenais turinčios sąlytį kokybės, juolab kad ir jo gamybos būdas tam tikrais atvejais būdavo ritualizuotas. XIX a. Lietuvos istorikas romantikas Teodoras Narbutas alų priskyrė šventųjų gėrimų kategorijai (mitologiniu požiūriu jį aptarė skyriuje „Šventieji gėrimai“), teigdamas, jog alus senovės lietuviams buvo „pirmutinis ir mėgstamiausias svaiginamasis gėrimas“ (Narbutas 1992: 241–242).

Straipsnyje ketinama išsiaiškinti, pasiremiant, visų pirma, rašytiniais baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, kada pradėtas vartoti alus baltų kraštuose, kuo ypatinga buvusi šios tradicijos pradžia ir kur ji buvo lokalizuota, koks buvęs tos tradicijos santykis su senaisiais religiniais tikėjimais bei religinėmis apeigomis. Drauge bus eksplikuojama, su kokiomis dievybėmis turėjęs ryšį alaus gėrimo ritualas, koks buvo alaus kaip sakralioje plotmėje funkcionavusio gėrimo konceptas, apibrėžiamas tam tikru jo gamybos būdu ir tam tikra jo aukojimo forma. Tyrimui pasitar-naus ir vėlyvesni lietuvių, iš dalies ir latvių tautosakos bei etnografijos šaltiniai, atspindintys archajiškos alaus vartojimo tradicijos tąsą ir raidą, taip pat tuose šaltiniuose užsikonservavusių aptariamų tradicijos pirmąsį sampratą.

Kalbant apie alų kaip apie apeiginį gėrimą, pirmiausia bus apibendrintai atskleistas jo vartojimo platesnis kontekstas, fiksuojamas ne tik baltų, bet ir kitų tautų senuosiuose papročiuose.

ALUS SENIAUSIOSE CIVILIZACIJOSE

Alus buvo žinomas nuo priešistorinių laikų Artimųjų Rytų ir Viduržemio jūros pakrančių kraštuose, vartotas senovės babiloniečių, egiptiečių, graikų, slavų, germanų, ypač vertintas gotų (Kopaliński 1985: 882). Alaus vaidmuo apeigose ir ryšys su dievybėmis, pirmiausia žemės ir vaisingumo, pastebimas seniausiose civilizacijose. Senovės Egipte alus, kuris, kaip manoma, gamintas dar IV t-metyje pr. Kr., turėjęs ritualinio gėrimo statusą ir buvęs susietas kulto sferoje ne tik su gyvaisiais, bet ir su mirusiais ir dievais (ChGDS 81; Milius, Vitkus 2001: 403). Egiptiečių dievybės, su kuriomis buvo siejamas kalbamas gėrimas, – tai visų pirma vaisingumo bei motinystės deivė Izidė ir jos brolis bei sutuoktinis Ozyris. Izidė, laikyta laukinių miežių ir kviečių atradėja ir graikų autorių identifikuota su Demetra (Herodotas II 156, žr. Herodotas 1988: 147), buvo siejama ir su javų manifestacija skysčio pavidalu – alumi, vadinta „alaus ponis“ (Фрэзер 2006: 474, 499). Požemio bei mirusiųjų dievas Ozyris, išmokęs egiptiečius apdoroti grūdines kultūras, įpratino juos mėgautis ir jų gaminiu – miežiniu alumi (ten pat: 474; MHM I 569).

Pirmąsias žinias apie germanų vartojamą gėrimą iš javų pateikė Publijus Cornelijus Tacitas (apie 98 m.). Jo rašoma: „Gėrimą daro iš miežių ir kviečių, kuris parūgęs šiek tiek panašus į vyną“ (Tacitus, „Germania“, 26, žr. Tacitas 1972: 18). Apynius naudoti alaus gamybai germanai išmoko iš slavų tautų kraustymosi laikotarpiu (HDA I 1256).

Slavams alus buvo ritualinis gėrimas, gamintas kalendorinių švenčių progomis, per vestuves, laidotuves ir mirusiųjų atminus. Dabartinio alaus prototipu buvo *ол* (*олуѣ, олуц*), kuris gamintas iš miežių, pridėjus apynių ir pelyno (СД IV 44). Rusai alų ir brogą (*бргага*), pagamintus bendroms kaimo šventėms susidėjus kartu, vadino *моленые*. Šiuos gėrimus jie pildavo į statines degant vaško žvakėms, prieš ikonas ir būtinai su malda (СД IV 44). Kai kuriais atvejais praktikuota apeiginė alaus libacija. Vakarų Baltarusijoje rudenį nuėmus derlių alus būdavo aukojamas nuliejant jo ant žemės (БМ 380). Vologdos gubernijoje mirusiųjų atminų dienomis susirinkusieji jų giminės alumi laistydavo kapus (СД IV 46). Esama užuominų apie vakarų slavų vendų (lužičėnų) alaus aukojimą pradedant naują alaus statinę. Moterys, atlikdavusios šį aukojimą, pirmąjį alaus kaušą iš statinaitės nupildavusios šulinio demonams (HDA I 1271).

Kaukazo tautose alus, vartojamas nuo priešistorinių laikų, buvo kultinis gėrimas. Tiesa, šiame areale vyno vartojimo tradicija buvo stipresnė, bet kalnuotose teritorijose, kur buvo nepalankios sąlygos vynuogininkystei, nuo seno gamintas alus. Jam teikė pirmenybę tokios tautelės, kaip pšavai, chevsurai, tušiniai. Jie gamindavę alų iš miežių, vėlesniais laikais pridėdavę ir rugių. Alaus daryklos šiose tautose būdavusios prie šventyklų, o alaus gaminimas, atliekamas specialaus

personalo, buvo tam tikras ritualas. Beje, apeiginio alaus gamybai naudoti ne bet kokie miežių grūdai, o užauginti šventoje vietoje – prie šventyklos plytinčiuose laukuose (Церетели, Цагареишвили 2004: 127–128).

AL AUS VARTOJIMO PRADŽIA BALŲ KRAŠTUOSE

Žodis *alus*, latvių *alus*, prūsų *alu* ‘midus’ yra atėjęs iš germanų (**aluþ*, plg. sen. islandų *ól* ‘alus’, sen. saksų *alofat* ‘alaus statinė’), veikiausiai, kaip manantis Kazimieras Būga, iš gotų, kur šis gėrimas buvęs itin populiarus. Gotiškos kilmės žodžiai į lietuvių kalbą patekė per prūsus. Mat iš baltų tik vieni prūsai buvo gotų kaimynai iki III a.; gotai gyveno Vyslos žiotyse, atkeliavę čionai iš Gotlando salos (Būga 1958: 430, 1959: 84, 86–87, 1961: 896, 897; Fraenkel 1962: 8). Be baltų, iš germanų (galimas daiktas, kad tarpininkaujant baltams) alaus vardą yra pasiskolinę suomių (*olut*, veps. *olus*) ir slavai (sen. bažn. *оль*) (Būga 1959: 84; Fraenkel 1962: 8). Šie žodžiai, pasak Ernsto Fraenklio, kildintini iš būdvardžio **alu-* ‘kartus’, plg. graikų *άλύδοιμον πιχρόν*, lotynų *alūmen* ‘alūnas, karti molžemio (aliuminio oksido) druska’, *alūta* ‘žaliaminė oda’ (Fraenkel 1962: 9).

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose ankstyviausios žinios apie alaus vartojimą siejamos su prūsais, kurie iš baltų pirmieji išmokę jį gaminti. Wulfstano pranešime apie kelionę per Prūsiją (apie 890–893 m.), kalbant apie vietinių gyventojų vartojamus gėrimus, teigiama, kad aisčiai geria kumelių pieną ir midų („Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų“), tačiau toliau, kalbant apie aisčių laidojimo papročius, pažymima, kad, norėdami numirėlį ilgiau išlaikyti nesudegintą, jį išaldo, pristatydami du indus su alumi arba vandeniu:

theah man asette twegen faetels full ealadh, odhdhe waeteres, hy gedodh thaet other biðh oferfrozen, sam hit sy sumor, sam winter ‘Pristatydami du indus, pripiltus alaus arba vandens, jie padaro, kad abu išala, ar tai būtų žiema ar vasara’ (BRMŠ I 167–169).

Apie alaus, kaip gėrimo, vartojimą prūsų gyventose žemėse rašoma XV a. I pusės istoriniuose šaltiniuose, pažymint, jog alus būdavo geriamas per šermenis arba tiesiog smuklėse (apie 1426 m., Sembos vyskupo Michaelio Junge’s įsakas, BRMŠ I 481, 483; 1427 m., Žemutinės Prūsijos krašto potvarkis, BRMŠ I 488). Simonas Grunau (1529 m., „Preussische Chronik“) yra konstatavęs, jog alus buvo mėgstamas prūsų gėrimas:

und weib und man seint heute guttir birtrincker. Jungk und alt in einem hause komen in den krugk und brengen 1 scheffel gerstenn und 1 scheffel haber, und so vortruncken sein, sie

faren heim, und stets ein fröhliches folck ist 'Ir vyrai, ir moterys, visi šiandien mėgsta gerti alų: jauni ir seni, visi susirenka į smuklę, kiekvienas atsineša po gorčių miežių ir avižų, ir kai juos prapuotauja, grįžta namo – taigi linksmi žmonės' (BRMŠ II 60, 98).

Lietuvoje naminis alus buvo daromas nuo XI a. (Milius, Vitkus 2001: 403). XV–XVII a. jis buvo gerai žinomas Žemaitijoje, – tai atspindi to meto istoriniai šaltiniai, pateikiantys žinių apie šio regiono papročius. Jonas Dlugošas (XV a. II pusė), veikale „Historia Polonica“ kalbėdamas apie žemaičių gėrimus, užsimena apie alų („troškulių retai malšindavo midumi ar alumi, dažniausiai – paprastu vandeniu“, BRMŠ I 560, 581). Viename jo pasakojimų apie lietuvių paprotį spalio mėnesio pradžioje, prisirinkus „žemės duodamų vaisių“, susiburti šventuosiuose miškuose minimas neįvardyto gėrimo aukojimas apeiginėse puotose, kuriose, be gyvulių atnašavimų dievams, susirinkusieji „žaidė, šoko, gėrė ir valgė ir numesdavo bei nuliedavo gėrimo kaip auką dvasioms“. Neaišku, koks gėrimas turėtas omenyje istoriko, tačiau, kaip žinoma iš kitų faktų, baltai paprastai alaus nupildavę mirusiųjų garbei (BRMŠ I 555–556, 576). Jonas Lasickis taip pat praneša žemaičius gėrus, be midaus, dar ir alų: „Geria midų (medų, su vandeniu maišytą) ir alų“ (BRMŠ II 591). XVII a. pradžioje alaus vartojimas Žemaitijoje, ir kaip tik apeiginiame kontekste, minimas Vilniaus kolegijos jėzuitų. 1600 m. jų ataskaitoje pažymima, jog, surinkus iš laukų derlių, būdavo daromas alus iš suneštų grūdų ir kepama duona (BRMŠ II 619–620, 627).

Esama gana ankstyvų – siekiančių XVI a. – istorinių duomenų apie alaus gėrimą rytų Lietuvoje. Jėzuito Jokūbo Lavinskio liudijama, kad alus būdavo geriamas Žemaitkiemyje (dabar Ukmergės r.), atliekant žemės deivei (*tellure dea*) skirtą ritualą:

cumque aliqua in convivio de cerevisia deae illi iam oblata biberet, illam reliquae verubus ligneis sibilantes stimulabant 'ir kai puotoje kuri nors gerdavo šiai deivei paaukotą alų, kitos šnypšdamos ją mediniais strypais ragindavo' (1583 m., BRMŠ II 605, 609).

Pažymėtina, jog šiuo atveju alus būdavo geriamas vienų moterų rudens laiku (*in autumno colenda*), kada, kaip teigiama autoriaus, buvo įprasta garbinti žemės deivę. Tai galėjo būti susiję su žiemkenčių sėja arba su padėka deivei už sudorotą derlių, o galbūt ir su jos globojamų vėlių pagerbimu rudenį.

Dabartiniiais laikais naminio alaus gaminimo tradicija geriausiai išsilaikė šiaurės ir vidurio Lietuvoje. Šiuo požiūriu išskirtini Biržų, Pasvalio, Pakruojo, Panevėžio, Kupiškio, Rokiškio rajonai. Šiose vietovėse be alaus neapsiedavęs joks pokylis. Kupiškėnai, keldami puotą, paruošdavę per 50 kibirų alaus (Dulaitienė (Glemžaitė) 1958: 138). Geram alui padaryti būdavo kviečiamas aludaris, kupiškėnų vadinamas *pivoriumi*, kuris alų pradėdavęs daryti prieš savaitę iki numatytos šventės.

AL AUS GAMINIMAS IR RŪŠYS

Kai kurių užuominų apie tai, kaip žemaičiai XVI a. gamindavę alų, yra pateikęs J. Lasickis:

Haec in vasis, ex corticib[us] factis, positis intus saxis feruidis, ex aqua, frumento, lupulo, una nocte cocta, protinus faeces accipit, posteroque die bibitur. percommoda alui purgandae ratio ‘Šitą gėrimą [alų – N. L.] daro medžio žievių induose iš vandens, javų ir apynių; įleidę į tuos indus įkaitintus akmenis, virina visą naktį ir gauna misą, o kitą dieną ją jau geria. Tas gėrimas labai gerai išvalo skrandį’ (BRMŠ II 579, 591).

Be abejonės, alaus gaminimo būdas ir receptūra, pradėdant nuo ankstyviausių jo vartojimo aiščiuose liudijimų IX a. iki dabartinių laikų, galėjo keistis.

J. Lasickis nenurodė, kurie javai buvo skiriami alaus gamybai, tačiau kiti senieji istoriniai šaltiniai teigia, kad pagrindinė žaliava alui gaminti buvo miežiai. „Sūduvių knygelėje“ (XVI a. I pusė) pažymima sūduvius darius sudėtinį alų iš miežių: „Kiekvienas turi duoti alui pusę bertainio miežių, kartais ir visą bertainį“ (BRMŠ II 147). Miežių salyklas, taip pat apyniai ir vanduo iki pat šių dienų yra svarbiausios alaus sudėtinės dalys. Rečiau alui gaminti naudojami dar ir kviečiai, rugiai, avižos, žirniai. Užvenčio valsčiuje „salyklan dedama vienodas kiekis miežių, avižų, rugių, kviečių: rugių – dėl putojimo, avižos – dėl baltumo, miežiai – dėl saldumo, kviečiai – dėl gardumo“ (Vaitekūnas 1935: 214).

Tai, kad miežiai buvo pagrindinis produktas alui gaminti, atspindi ir liaudies dainos, kuriose alus metaforiškai vadinamas miežių krauju (degtinė – rugių krauju): *Mūs sveteliai kaip stuobreliai, Stovit jūs visi aslelėj, Tai jums, tai jums Ir suololio nėra. Parodykit rugių kraują, Parodykit miežių kraują, – Tai leisim, tai leisim Į suololį sėsti* (JSD nr. 528).

Pasiremiant Elvyros Dulaitienės (Glemžaitės) naminio alaus gaminimo Kupiškėje aprašymu, čionai bendriausiais bruožais bus atpasakotas jo gamybos būdas.

Alus gaminamas iš „šešiaelių“ miežių. Pridedama dar ir kviečių, kartais – žirnių, skatinančių putojimą. Pirmiausia salyklo miežiai brinkinami: supilti į maišą, jie pamerkami statinėje ar kūdroje. Išbrinkinti grūdai supilami ant maišo ar ant patiestos marškos ir laikomi, kur šilčiau. Jei salyklas būna posausis, jis palaistomas vandeniu ir laukiama, kad grūdai sudygtų. Sudygęs salyklas džiovinamas krosnyje arba saulės atokaitoje. Išdžiūvę grūdai sumalami girnomis, atskiedžiami verdančiu vandeniu – gaunama skysta tyrė. Kai „putra“ atvėsta, į ją supilamos mielės, dedama apynių. Alus pradeda rūgti. Jei salyklas per daug atvėsta, į rėčką įmetama keletas įkaitintų akmenų. Rėčkoje salyklas laikomas apie vienuolika dvylika valandų, sakoma: „Misai leidžiama gyventi.“ Paskui misa sukrečiama į kitą indą – kubilą, kuris stovi aukštai ant tvirto trikojo, padaryto

Į tekimo kubilą krečiamas susalintas salyklas (Biržų r., Kvietkelių k.)
Viktoro Dagio nuotrauka, 2004

Alaus statinė su vole ir čiaupu (Biržų r., Kirkilų k.)
Viktoro Dagio nuotrauka, 2011

iš medžio šaknies. Kubilo dugne įtaisomas filtras iš šiaudų grįžtės ir įvairiai sukryžiuojamų balanų. Kubilo dugno skylė užtaisoma iš juodalksnio išdrožta vole. Čia misa palaikoma apie keturias valandas. Paskui alus būdavo košiamas, t. y. išvalomas (alaus koštuvių paprotys atspindi šios procedūros svarbą). Per kubilo dugne įtaisytą filtrą misa košiama į kibirą. Iš kibiro skystis pilamas į statinaites per piltuvėlį – koštuvą, kurioje yra prikarpyta kūlio šiaudelių. Šitaip gaunamas gyvas, išvalytas gėrimas (Dulaitienė (Glemžaitė) 1958: 137–138).

Alumi Lietuvoje vadintas ne tik aptaroto tipo svaigusis gėrimas iš miežių. Štai Levūnų kaime (Varėnos r., Merkinės sen.) alumi buvo laikomas ir gėrimas iš duonos ir cukraus arba iš cukrinių runkelių:

Po alaus bačkutį visi pasdaro. Daro iš cukraus ir duonos. Arba cukrinius rūnkelius išverda, išdžiovina, tadu virina. Gaunas labai gardus alus. Iš cukrinių rūnkelių būna saldus, ir galvų suka (Levūnų k., 12 km. nuo Merkinės; Marcinkevičienė 2008: 119).

Kitur alumi vadindavo džiovintų obuolių nuovirą, į kurią dėdavo mielių, cukraus (nebūtinai) (Trakų r., Grendavės sen., Grendavės k.; 2010 m. ekspedicija). Panašiai alus darytas Mikabalių kaime (Lazdijų r., Šlavantų apyl.): iš džiovintų obuolių arba „grūšelių“ nuoviro, duonos, mielių, trupučio cukraus (Lionės Lapinskienės, kilusios iš šios vietovės, duomenimis). Silpnas duoninis alus, į kurią dėta apynių ir cukraus, buvo daromas ir Žemaitijoje (Milius, Vitkus 2001: 403).

SAMBARIŲ ALUS

Iš suneštinių kaimo bendruomenės grūdų, subėrus juos į krūvą, būdavo gaminamas vadinamasis sambarių alus. Sambariai atskleidžia kolektyvinį alaus gaminimo

būdą ir kolektyvinį jo vartojimą, neretai įgyjantį religinių veiksmų – aukojimo formą; toks alus, kaip atspindi kai kurie atvejai, galėjo būti skirtas tam tikroms dievybėms (Žemynai, Žemėpačiui ir kt.). Sambariai per kalendorinius metus būdavo rengiami daugelį kartų, siejant juos su lemtingais momentais žemdirbystėje, kartais – gyvulių ūkyje, taip pat pašventinant namus. Galiausiai jų poreikis išskildavęs ligų epidemijų metu (toks atvejis užfiksuotas Latvijoje).

Viename iš ankstyviausių sambarius liudijančių dokumentų kalbama apie per Petrinės (birželio 29 d.) Žemaičių žemėje, Vilkijos valsčiuje, vadinamojoje Paštuvoje, namuose geriamą „bendrą sambarių alų“ (*там деу пиочы ему сполное пиво самборы*; 1593 m., Žemaičių žemės teismo knygos, BRMŠ II 642–643).

Etnografijoje paprastai pabrėžiamas Sambarių ryšys su Sekminėmis, esą, sudėtinės vaišės ir alaus gėrynės vykdavusios tuo metu parugėje, lankant rugius bei kitus pasėlius. Zenono Slaviūno teigiama, kad Sekminių antrą dieną būdavo rengiami Sambariai, jų metu gertas alus:

Alus ir vaišės buvo ruošiamos iš sudėtinių („subertinių“) produktų. Šios liaudies šventės metu taip pat buvo lankomi javų (rugių) laukai ir atliekamos kitos apeigos <...> (Slaviūnas 1958: 10).

Kitur ši šventė rengta pirmąją Sekminių dieną:

Sekminių sambaris būdavo Sekminių pirmą dieną. Ūkininkai susidėdavo miežius, padarydavo alų, susidėdavo maistą ir švėsdavo (Pasvalio r., Joniškėlio apyl., ES 440/72).

Sambarių alaus gamyba, kaip liudija kai kurie šaltiniai, galėjo būti ritualizuota – reglamentuota tam tikrų taisyklių, kurios implikavo skaičių, turinčių ypatingą reikšmę ir suteikiančių gaminiui specifinės kokybės, magiją. Sambarių alaus gaminimo detalus nusakymas, atspindintis tokio pobūdžio procesą, pateiktas Mato Pretorijaus, aprašant gruodžio pradžioje rengtus sambarius – šventę, skirtą pradedamiems kulti grūdams pašventinti. Pati šventė, pasak M. Pretorijaus, dar vadinta „ant trijų devynių, t. y. šventė triskart devyni“ (*ant tryu dewinu, i. e. das Fest, der drey Mahl Neun*, PrDP III 510–511; žr. ir BRMŠ III 186, 291). Skaičių kombinacija *ant tryu dewinu* buvo vienas principų, kuriuo buvo paremta sambarių alaus gamybos technologija. Kaip rašoma M. Pretorijaus, į krūvą būdavo supilamos devynių įvairių rūšių grūdų saujos, samstant kiekvieną po trejetą kartų:

Der Wirth nimpt von jedem Getreydig, wobey er gewisse Ceremoni- / en machet, 9 guter Hand-voll, jede Hand-voll aber theilet er im / nehmen in drey Theile, also daß er drey Mahl

zugreiffet, ehe / es recht eine Hand-voll ist, greiffet demnach 27 mahl zu, alß / nehme 27 Hände voll von jedem Getreydig, waß man außsä-/et, als Korn, Weitzen, Leinsaat, Gerst, Haber, Erbsen, Bohnen, / Linsen etc. etc. und schüttet daszusammen ‘Šeiminkas, atlikdamas tam tikras apeigas, ima visų rūšių grūdų po geras devynias saujas, tačiau imdamas jis kiekvieną saują sudeda iš trijų dalių, taigi jis turi samstyti tris kartus, kol surenka visą saują, vadinasi, jis samsto 27 kartus, lyg imtų 27 saujas visų rūšių grūdų, kurių tik sėjama, būtent: rugių, kviečių, sėmenų, miežių, žirnių, pupelių, lęšių ir t. t., ir visa tai suberia kartu’ (PrDP III 510, 511; BRMŠ III 186, 292–293).

Skaičiai 3, 9, 27 baltų tradicinėje kultūroje kotiruoti kaip magiški. Jais remtasi aukojimuose senosioms dievybėms (Žemynai, Deivėms akmenų pavidalu), taip pat užkalbėjimuose nuo gyvatės įkandimo ir kai kurių ligų (PrDP III 518, 519; BRMŠ II 620, 628; LUŠ nr. 79, plg. LUŠ nr. 80–82, 84, 85, žr. taip pat nr. 705, 710, 831).

Sambarių ir daugeliu kitų progų daromam šventiniam alui gaminti naudoti patys geriausi grūdai, pasak M. Pretorijaus, „pirmuonys, kurie buvo pirmiausia kulti ir vėtyti, ir vėtant jie tuoj pat atskiriami, nes jeigu jie jau susimaišė su kitais, iš kurių buvo kiek nors paimta, tai tokie jiems jau nebetinkami“ (PrDP III 511). Visokia pirmiena, ypač pirmieji žemės vaisiai, baltų senosiose su religiniais tikėjimais susijusiose tradicijose būdavo skiriama aukojimams.

Sambarių alaus gėrimas vykdavęs kaip šventoji apeiga. Pasak M. Pretorijaus, šeimininkui ir jo šeimos nariams suklaupus, šeimos galva imdavęs pašventintą samtį ar šaukštą ir pildavęs alų į tris pašventintus (*szwenczamùs*) kaušelius. Jei indai šiam alui privalėdavę būti pašventinti, tai ką jau kalbėti apie patį alų – jis, matyt, vertintas šiuo momentu tiesiog kaip šventasis skystis. Kiekvienas iš minėtų trijų kaušelių būdavo pripildomas semiant tris kartus (*dreymahl / in die drey Kauszelen, doch das jede Kauszel mit drey-/mahligem schöpfen gefüllet werde*, PrDP III 516). Šeiminkas išgerdavęs tris kaušelius iš eilės, paskui kaušelis būdavęs perduodamas kitiems šeimos nariams. Taip darydavę ir visi klūpantieji (PrDP III 516, 517). Po apeiginių vaišių ir po šeimininko alaus libacijos Žemynai, likusį alų išgeriant, trys kaušeliai vėl eidavę aplinkui, kaip pažymima, devynis kartus. Tad kiekvienas klūpodamas išgerdavęs po 27 kaušelius (*und gehen die drey Kauszelen Neunmahl / herumb, die alle Zeit mit einem Zug müssen außgeleeret / werden, also 27 Kauszelen außtrincket kni- / endt*, PrDP III 519).

Skaičių kombinacija triskart devyni ir juos sudauginus gauta suma – 27, kuriais operuota sambarių alaus gamybos ir gėrimo ritualuose, ir dabartiniais laikais išliko simboliniais ženklais, tam tikru kodu, kuriuo apibūdinami tradiciniai lietuvių gėrimai.

ALUS ŠEIMOS ŠVENTĖSE IR JO RAGAUTUVĖS RUDENS LYGIADIENIU

Alus, kaip apeiginis gėrimas, nuo seno gertas daugeliu žmogui reikšmingų progų: pradedant žemdirbystės sezoną, tai yra arimą arba sėją, ar jį užbaigiant – sudorojus javų ir kitų kultūrų derlių, taip pat per vestuves, krikštynas, būtinai per šermenis ir mirusiųjų atminus.

Kaip praneša M. Pretorijus, gimtuvėms ir krikštynoms lietuvininkų turėta alaus, ir ne bet kokio, o daromo iš geriausių grūdų, tai yra „iš pirmųjų grūdų ir būtent iš pirmojo vėtymo“. Tokį alų, supiltą į specialų indą, po įvykusio sėkmingo gimdymo gerdavę trise ratu pribuvėja, gimdyvė ir naujagimio tėvas (PrDP III 650, 651). Per krikštynas (prieš atliekant krikšto ritualą) pribuvėjos alaus būdavo nuliejama Žemynai ir prašoma jos dieviškojo palankumo vaikui, leidžiant jam laimingai gyventi žemiškąjį gyvenimą (PrDP III 651, 653). Alaus vartojimą per krikštynas atspindi lietuvių dainuojamoji tautosaka. Išskirtina 1939 m. Rokiškio apskrityje (Kamajų vls., Taraldžių k.) užrašyta sutartinė, giedota kūdikio gimimo arba krikštynų proga; joje kalbama apie Laimę, besiruošiančią daryti alų: *Ketino Laimė Alaus daryti. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Visas žvaigždelas Susiprašyti, Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Vienos saulutės Neneprašyti. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Ketino saulutė Kerštų daryti. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Devynis rytus Rūkas rūkavo. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Dašimtam ryti Saulė pasirodė. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela. Visi žmoneleles Jos labai laukė. Čiuta, čiutela, Žalia rūtela* (SIS nr. 1201, žr. ir variantą nr. 1202)¹. Taigi alus, kaip gimtųjų ir krikštynų gėrimas, galėjo būti siejamas su kūdikį ir gimdyvę globojusiomis deivėmis – Laimė ir pirmiau minėta Žemyna (plačiau apie alaus ir jo gėrimo ritualo ryšį su dievybėmis žr. toliau).

Apeiginę reikšmę turėjęs alaus gėrimas per vestuves. Liudviko Adomo Jucevičiaus teigimu, jungtųjų išvakarėse jaunikiui į jaunosios tėvų namus atjojus, tėvas imdavęs medinį indą alaus ir visiems girdint pareikšdavęs, kokią dalį turįs duoti savo dukteriai, ir gerdavęs į jaunikį; šis nusilenkdavęs uošviui į kojas, gerdavęs alų ir duodavęs indą iš eilės kitam. Toks alaus sugėrimo aktas jungtųjų išvakarėse reiškęs sutarties tarp jaunikio ir jaunosios tėvo patvirtinimą (Jucevičius 1959: 259). Levūnų kaime alumi būdavo aplaistomi nuotaką į vyro pusę išlydintys artimieji:

Merga, kap važiuoc ruošias in berno pusį, vėl su visais atsisveikina. <...> Motulė pasakojus, kad jau kap atsisveikina, aina in vežimus, tai žanykas ar vyriausias brolis an tų, katriej

.....

1 Balio Sruogos sudarytoje lietuvių liaudies dainų rinktinėje šios dainos variante Laimos vietą užima Laumė (SrDR 202).

išlydzi, išpila skleinyčių gerimo. Tai daugiausia darycinio alaus. Sako, jau apšlaksto prieš išvažiavimą, del sėkmės anon pusėn (Marcinkevičienė 2008: 90).

Tai – apeiginis šlakstymas alumi, tik ne žemės, o pačių žmonių, ir šis elgesys motyvuotas magine, kaip įsivaizduota, alaus galia. Minėtinas dar vienas – kupiškėnų vestuvių paprotys, susijęs su alumi. Tai – marčios „rūgštis arba raugo vežimas“ į jaunojo namus:

Nuleidžiant kraičius jaunikio pusėn, kraičvežiams įduoda gražiai drobės stuomenin suvyniotą didelį duonos kepalą ir statinaitę alaus. Tai daro, kad marti su rūgštim nutekėtų vyro šalin. Kaip kupiškėnuose sako, „marčios rūgštį veža“. Marčios rūgštį veža sudėtą į patalus, kuriais klos jaunųjų lovą vyro pusėje (Buračas 1935: 254).

„Uzbonėlis alaus gėrimui“
(Kupiškio apyl., LTRFt 9)
Balio Buračo nuotrauka, 1934

Duona ir alus reprezentavo „marčios rūgštį“, be kurios buvęs neįmanomas būsimas ištekėjusios moters gyvenimas.

Mažoje Lietuvoje apeiginės alaus gėrynės vykdavusios per laidotuves. „Sūduvių knygelėje“ užsimenama, kad alus būdavo geriamas išlydint mirusįjį į aną pasaulį. Kiekvienas apeigų dalyvis, paėmęs kaušelį su alumi, gerdavęs į mirusįjį, sakydamas: „*Kayls naussen gingethe* – aš geriu už tave, mano drauge, kodėl numirei? Turėjai mylimą žmoną, gyvulių, karvių – viską rimuodami“ (BRMŠ II 138, 152). Sembos sūduviai per mirusiųjų atminus alaus nuliedavę po stalu vėlėms („Sūduvių knygelė“, BRMŠ II 138, 152). Šitokią tradiciją gyvavus baltų teritorijoje mini ir daugelis vėlyvesnių istorinių šaltinių (plg. „Sūduvių knygele“ besirėmusio Jono Maleckio–Sandeckio, taip pat J. Lasickio, Vilniaus kolegijos jėzuitų, M. Pretorijaus pateiktus faktus apie alaus nuliejimą vėlėms per laidotuves ar atminų dienomis, BRMŠ II 206, 211, 589, 602, 620–621; PrDP III 678, 679).

Žemaitijoje per mirusiųjų paminėjimo šventę Ilges, Motiejaus Strijkovskio teigimu, ir neturtingiausias žmogus privalėjęs turėti namie alaus. Pasak istoriko, „taip jie geria kelias savaites, vis minėdami mirusiuosius“ (1582 m., BRMŠ II 518, 551). Alaus būdavo dedama į įkapes. J. Maleckis–Sandeckis, kalbėdamas apie senovės prūsų ir kaimyninių genčių laidotuvių papročius, pažymi, jog jie „padeda duonos ir nuleidžia į kapą mirusiojo galvūgalyje pilną ąsotį alaus, kad vėlė netroktų ir nealktų“ (BRMŠ II 206, 211).

Lietuvoje XIX a. I pusėje gyvavęs alaus ragautuvių su ritualinėmis libacijomis paprotys, atlikinėtas rudens lygiadienį. L. A. Jucevičiaus liudijimu, per šv. Matą (rugsėjo 21 d.) po pamaldų bažnyčioje būdavo specialiai susirenkama paragauti alaus, padaryto iš šviežių, tais metais sudorotų miežių:

Kiekvienas kaimo vargdienis traukia į dievo šventovę, o po pamaldų visus savo pažįstamus, prietelius ir gimines prašo pas save *paragauti alaus*, kurį paprastai geria, gausiai liedami ant staltiesės, šlakstydami duris, langus, trobos kertes (Jucevičius 1959: 242).

AL AUS AUKOJIMAS DIEVYBĖMS

Kaip jau buvo minėta, XVII a. II pusėje prūsų palikuonių gyventoje teritorijoje praktikuota tradicija alaus tam tikru būdu aukoti vienai labiausiai pamėgtų šiame baltų areale dievybių – Žemynai, žemės ir jos vaisingumo deivei. Alaus nuliejimai buvo būtina jos garbstymo dalimi ir laikytini būdingiausia jai skirta apeiga, kartojama tiek su agrokultūra, tiek su gyvulininkyste susijusiomis progomis, taip pat švenčiant esminius žmogaus gyvenimo įvykius. Kaip pažymi M. Pretorijus, šioji alaus libacijos Žemynai apeiga vykdavusi šitaip: į švarų ir sausą kaušelį šeiminkas išpildavęs truputį alaus ir jį tuoj išliedavęs Žemynėlei ant žemės. Nuliejant alaus deivei, būdavo sakoma jai skirta malda:

Zemynele, Zedkellei / žydek ruggeis, kweczais, mezais ir wissais jauwais, buk linksma. / Diewel' ant musu pritû musu darbu. Szwents Angelas pristotu, / pikta zmogu pro szalia nukreipk, kad mus ne apjoktu „Zemynele, Zedkellei / zydek ruggeis, kweczais, mezais ir wissais jauwais, buk linksma. / Diewel' ant musu pritû musu darbu. Szwents Angelas pristotu, / pikta zmogu pro szalia nukreipk, kad mus ne apjoktu (PrDP III 482; žr. ir BRMŠ III 177–178, 284)².

.....

2 Libacija, kaip religinis aktas, tiesa, nepažymint, kokio gėrimo, baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minima dar XIII a. Vokiečių ordino 1249 m. taikos sutartyje su prūsais, kurioje tai siejama su *Curche* ir kitomis dievybėmis. Esą Pamedės, Varmės ir Notangos gyventojai pasižadėję krikščionybės skleidėjams nebeatlikinėti daugiau pagoniškų papročių – jų praktikuojamo mirusiųjų laidojimo, taip pat ir nebeatnašauti, tai yra nebenuliedinėti (*non libabunt*), dievui *Curche* ir „kitiems dievams, kurie nesukūrė nei dangaus, nei žemės“ (BRMŠ I 238, 240; apie tai žr. Усачёвайтe 2009: 353, 354). Tiesa, čia nepasakoma, kas buvo libacijos objektas. Tik iš vėlesnių šaltinių žinoma, jog šiai dievybei prūsų aukotas medus, pienas (Simonas Grunau, BRMŠ II 76, 113), taip pat alus. Pasak M. Pretorijaus, midus, pienas ar alus dievui *Gurcho* kaip tik būdavo liejami (*darauff Meth, Milch, oder Bier / gegossen*) ant žuvų ar grūdų, padėtų ant išskobtos lentos. Paskui visa tai būdavo deginama. Kitais atvejais prūsų palikuonys valgių ir gėrimų šiam dievui numesdavę ar nupildavę (*vergossen haben*) tiesiog į trobos kertę (PrDP III 258, 259). Pastarasis aukojimo būdas asocijuojasi su panašiu maisto bei gėrimų aukojimu namuose Žemynai ir vėlėms.

Ypatingesnis alaus aukojimo Žemei atvejis buvo užfiksuotas Livonijoje istoriko Christiano Kelcho, pasakojusio apie šiame krašte žmonių namuose slapta laikomus žalčius. Šiame kontekste jis aiškina, jog vienas žmogus turėjęs namuose vietą, kur nupildavęs truputį alaus, pieno ir numesdavęs gabalėlį bet kokio verdamo maisto, tai aiškinant kaip auką Žemei („tai, kaip jie sakė, esanti auka Žemei“; 1695 m., BRMŠ III 714, 715). Tikriausiai čia turėta omenyje latvių Žemės motė (*Zemes mātē*), lietuvių Žemynos atitikmuo. XVIII a. rašytinių šaltinių liudijama, kad jai alus būdavo nuliejamas Vidžemės gyventojų. Pagamintą alų į statines pildami jie Žemės motei nulieja gerą gurkšnį alaus į ugnį, o jei kas geria, tai iš kaušo kelis lašelius jai nupila ant žemės (*Jo kad wiņņi irr allu bruhwejuschi, tad wiņņi to muzzâs pildidami, preeksch semmes mahti labbu malku uggunĭ lej, un kad kas dserr, tad lej wiņsch no stohpa kahdas lahsites semmê preeksch semmes mahti*, Blaufuss 1753). Viena iš skirtybių, aukojant alų Žemės motei, yra ta, kad jai alaus galėjo būti nupilama ne tik ant žemės, bet ir į ugnį. Beje, Livonijos gyventojai ir šaukdami esi griaustinio dievo (*Percunum*) alaus jam pildavę taip pat į ugnį (*effundunt in ignem orantes Percunum*, Dionysius Fabricius, BRMŠ III 570, 573).

Pažymėtina, kad su alumi buvo susijusi dar viena latvių vaisingumo (javų ir laukų) dievybė Ceruoklis (*Dewing Cerecklicing*). Jam Ruozytės (Rėzeknės) ir Ludseno apylinkėse (Latgaloje) būdavo skiriama keletas statinių alaus, kuris su kitomis aukomis atnašautas miškuose (BRMŠ III 550, 555, 570, 573).

Mažoje Lietuvoje alus gertas, be Žemynos, ir kitų dievybių garbei. M. Pretorijaus nekart paliudytam Žemėpačiui (*Zemepatis*), globojančiam sodybą su gyvenamaisiais bei ūkio pastatais, pamaloninti kasmet, „kai būna trumpiausios dienos“ (matyt, gruodžio gale), būdavo atliekamos apeigos, tam reikalui padarius sambarių alaus. Prisileidęs indelį alaus, šeimininkas, laikydamas jį rankoje, kreipdavosi malda „į Dievą ir Žempatį“ (PrDP III 548, 549). Šitaip būdavo išventinama sodyba ir sodybvietė. Panašūs Žemėpačiui skirti ritualiniai veiksmai kartoti ir per įkurtuves, pirmąjį gyvenamojo namo išventinimą, kai taip pat būdavo verdamas ir geriamas alus (PrPD III 554–557).

Kaip užsimenama „Sūduvių knygelėje“ (BRMŠ II 130–145), Sembos sūduviai alaus aukojimus pavasarij, prieš išeidami su plūgu į laukus, skirdavo Pergrubriui. Jie alumi simboliškai vaišindavę ir Puškaitį, „žemės dievą po šventuoju šėivamedžiu“, jam alaus padėdami po šiuo medžiu (BRMŠ II 133, 148). Nadruviai alaus duodavę namų globėjams – kaukams, neva nešdavusiems į daržines bei svirnius turtą (vadintiems, pasak M. Pretorijaus, ir *barzdukais*, PrDP III 294–297).

J. Lasickis išskyrė specialų žemaičių „alaus dievą“ – vadinamąjį Raugų žemėpatį (*Rauguzemapati*); jam būdavo skiriamas pirmasis alaus ar midaus, pasemto

iš statinės, gurkšnis, kuris vadinamas *Nulaidimos*. Jam aukodavę taip: „šeimos tėvas pasemia putojančio alaus ąsotį ir pirmasis išgeria. Tik tada geria kiti. Jeigu šeimos tėvo nėra, tai daro šeimos motina“ (BRMŠ II 582-583, 595). J. Lasickio paminėtas dievavardis sandu *-zemapati* asocijuojasi su Žemėpačiu, tačiau su juo, matyt, netapatintinas. Manoma, kad *Rauguzemapati* – raugo dievas – alaus rūgimą globojanti dievybė, sutampanti su M. Strijkovskio paminėtu Rugučiu (*Bóg kwaśnych i kisłych potraw Ruguczis*, BRMŠ II 512, 546) ir su M. Pretorijaus veikale aptinkamu Raugupačiu (*Raugupatis*, „dievas, padedąs rūgimui, kad alus gerai vaikšiotų, tešla gerai rūgtų“, BRMŠ III 148, 261; plg. Beresnevičius 2001: 162–163; tačiau šį dievą, kaip sako pats M. Pretorijus, jis paminėjęs remdamasis J. Lasickiu).

J. Lasickis aprašo dar vieną šiuo atveju dėmesio vertą faktą. Vėlyvą rudenį, trečią dieną po Ilgių, Žemaitijoje alaus ant žemės būdavo nuliejama linų ir kanapių dievui Vaižgantui (*Waizganthos*). Tai darydavusi pati aukščiausia mergina, su ąsočiu alaus dešinėje rankoje viena koja stovėdama ant suolo. Prieš nuliedama alaus iš ąsočio, ji kreipdavosi į Vaižgantą, prašydama auginti tokius aukštus linus, kokia aukšta ji esanti, ir neleisti vaikščioti nuogiems. Jeigu atlikusi libaciją ir visą alų išgėrusi „ji tvirtai stovi, širdy visi tiki, kad kitais metais bus puikus linų derlius“ (BRMŠ II 583, 596). Alus Žemaitijoje, J. Lasickio liudijimu, buvo aukojamas ir su gyvuliais susijusiai dievybei Krematai, kurios lytis, pavidalas ir kitos raiškos formos nėra aiškios, tačiau jos chtoninė prigimtis nekelia abejonių. Mat kiaulė – vienas tipiškiausių chtoninių gyvūnų. Apie alaus nuliejimą Krematai kalbama tokiaime kontekste:

Kremata porcorum ac suum est Deus. cui similiter focos excitant, et ceruisiam super eas fundunt ‘Kremata (*Kremata*) – paršų ir kiaulių dievas, jam taip pat kūrena židinius ir aukoja alų, liedami jį ant kiaulių’ (BRMŠ II 581, 594).

Kaip teko pastebėti, alus, kaip auka, išskiriant vieną kitą išimtį, buvo glaudžiausiai susietas su žemės mitiniu pasauliu ir jo dievybėmis bei mitinėmis būtybėmis. Pirmiausia alaus libacijos būdavo skiriamos tokioms chtoninėms deivėms, kaip kad prūsų palikuonių ir lietuvių Žemyna ir latvių *Zemes māte*. Mažoje Lietuvoje alus gertas Pergrubrijaus, Žemėpačio garbei, juo vaišintas Puškaitis, kaukai. Žemaitijoje su alaus atnašavimais buvo susiję Vaižgantas, *Rauguzemapati* ir Kremata. Alus būdavo geriamas ir latvių Ceruoklio garbei. Livonijoje alaus libacijos skirtos taip pat dangaus dievui, tai yra Perkūnui (*Perkunum*). Rytų Lietuvoje su alumi buvo siejama gimimo ir lemties deivė Laimė. Pastarieji atvejai – ne tokie būdingi, ganėtinai reti.

PER ALŲ – LINK DIEVYBĖS

Galimas daiktas, kad alus, kaip ir kai kurie kiti senuosiuose ritualuose vartoti svai-gieji gėrimai, atliko mediatoriaus tarp dievų ir jų garbintojų vaidmenį – priemonės, padedančios mentališkai pasiekti dievybę ir palaikyti su ja ryšį sakraliosios atodan-gos į dievų pasaulį akimirkomis. Alus turbūt palengvindavęs besimeldžiančiojo ke-lių link dievo, nes atpalaiduodavęs sielą, padėdavęs jai pakilti iki transcendencijos. Lukas Davidas apie alaus poveikį prūsų vaidilai, jam kalbantis su dievais, taip rašo:

nimpt alsdann sein hornnern Trinckgefeß in der Handt, lest das abermals, in der Handt haltende, einschencken, vnd bethet wiederumb das vorige Gebet, plappert oder thutt auch noch viel mehr dazu, dann das getrunckene Bier macht In beredt, vnd lest sich beduncken, je mehr er weschett, je besser werde er von seinen Göttern erhoret ‘Taigi vėl paima ragą, liepia įpilti ir vėl kalba ankstesniąją maldą, tauškia nebūtus dalykus, kadangi išgertas alus atrišo jam [vaidilai – N. L.] liežuvį, ir jis mano, kad kuo daugiau plepės, tuo geriau bus išklaudytas dievų’ (BRMŠ II 253, 285).

Tai, kad apeiginis gėrimas padėdavęs bendrauti su dievais, užsimena ir M. Pretorijus, pažymėdamas, jog „lietuviškuose valsčiuose, Nadruvoje, Skalvoje, Sūduvoje ir kitur yra paplitęs įsitikinimas, kad būdami girti, jie kalba ir meldžia-si nuoširdžiausiai ir kad šitokią maldą ir Dievas geriau išgirsta. <...> šitokia jų nuostata yra jau nuo Vaidevučio laikų, kai jis, pakeitęs kiek reikia, įdiegė daugū-mą senovės prūsų apeigų ir t. t.“ (PrDP III 535).

Latviai taip pat manę, „jog dievai niekada jų neišklausys be alaus“ (*Pu-tant etiam nunquam deos exaudituros ille sine Cereuisia*, Rygos jėzuitų kolegijos 1606 m. ataskaita, BRMŠ III 551, 555). Jie, kaip praneša jėzuitas Janas Stribinis, ne tik gerdavę alų jį aukodami, bet ir prieš tai su šlakstykle, padaryta iš liepos šakų, apšlakstydavę visus aplink stovinčiuosius alumi (BRMŠ III 551, 555).

Atliekant alaus gėrimo ir alaus nuliejimo, laistymo alumi apeigas, daugeliu atvejų tikėtasi, kaip pažymima rašytiniuose šaltiniuose, gausaus žemės derliaus. Alumi būdavo sulaistoma duona, kalbant tam tikrą maldą, dėl laukų derlingumo:

Mensa demum peracta, rursum panes azymos sub mappa in nouem partes concisos appo-nunt, acceptoque mappae fine, versus portam domus panes a mappa iaciunt: quos, dum pueri certatim colligunt ceruisia perfunduntur, omnibus faustam precem conclamantibus, ut sic vino illo agri foecundi reddantur ‘Pavalgę vėl deda po staltiese į devynias dalis pa-dalytos rūgščios duonos ir, paėmę staltiesę už pakraščių, prieš namų duris meta iš jos duoną. Kai tuos gabalus vaikai rungčiomis surenka, aplaisto juos alumi, visiems garsiai kalbant palaimingą maldą, kad laukas vėl būtų derlingas’ (1600 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų metinė ataskaita, BRMŠ II 621, 629).

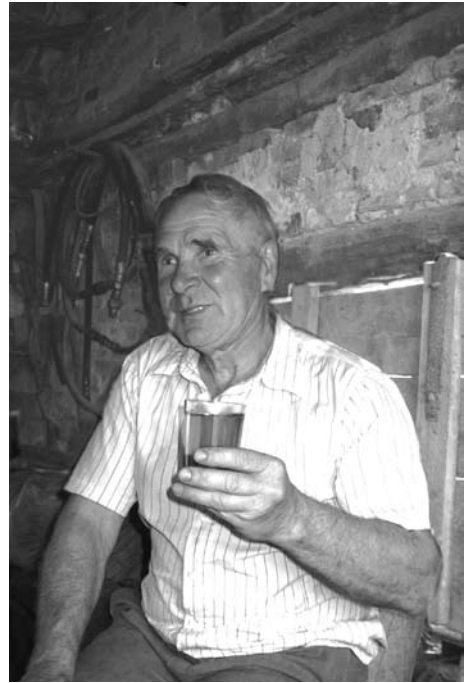
Lietuvių ir latvių liaudies dainose galima rasti užuominų apie alaus ryšį su kultivuojamų kultūrų derlingumu; jo gėrimas žadėjęs gerą javų derlių: *Kas alutį geria geria, Tam mieželiai dera dera, Kas alučio negeria, Tam mieželiai nedera. Kas alutį pylia pylia, Tam mieželiai byra byra. Kas alučio nepylia, Tam mieželiai nebyra* (Anykščių r., Klevėnų k., LTR 3184/5/); *Kas alutį geria geria, Tam mieželiai dera dera. Kas alučiaus negeria, Tam mieželiai nedera* (Pakruojo r., Pašvitinio apyl., LTR 5443/123/); *Gerkim alų iš uzbono, Oi oi, – Augs mums miežiai ant dirvono, Oi oi oi! Gal duos dievas gerus metus, Oi oi, – Leidžia miežis plačius lapus, Oi oi oi!* (Biržų aps., Pušaloto prp., LTt 2 147). Ne visose dainose pasakoma, koks gėrimas turimas galvoje, tačiau, kaip žinoma, prie javų lauko, atliekant jo lankymo apeigas, paprastai būdavo geriamas alus: *Kur mūsų bičiuliai gėrė, Ten kviečių kelmeliai žėlė, Valiai, bitute, valiai, Valiai, pilkoji, valiai!* (JLD nr. 1372); *Kur tėvulis gėrė, Ruginių krūmužėlis, Kur motulė gėrė, Linų krūmužėlis, Kur sesutė gėrė, Rūtų krūmužėlis, Kur broialis gėrė, Kviečių krūmužėlis* (Dzūkija, LTR 628/1643). Alaus ir miežių derlingumo koreliacija atsispindi ir latvių dainose: *Alu, alu, Jāņa tēti, Tev aug mieži tīrumā. Kas dzer alu, tam aug mieži Uz visiem akmeņiem. Kas nedzer, tam neaug Ne uzartā druviņā* ‘Alaus, alaus, Jono tėve, Tau auga miežiai lauke. Kas geria alų, tam auga miežiai Ant visų akmenų. Kas negeria, tam neauga Neišartoje dirvelėje’ (LT IV, nr. 16599); *Alu, alu, Jāņa tēvs, Tev aug mieži tīrumā; Ja nedosi alu dzert, Neaugš mieži tīrumā* ‘Alaus, alaus, Jono tėve, Tau auga miežiai lauke; Jei neduosi alaus gerti, Neaugš miežiai dirvoje’ (LT IV, nr. 16587); *Kas darija Jāņam alu, Lai aug mieži griezdamies; Kas nedara Jāņam alu, Zāles vien nolīgoja* ‘Kas daro Janiui alų, Teauga miežiai sukdamiesi; Kas nedaro Janiui alaus, Tam vien tik žolės linguoja’ (LT IV, nr. 16604). Įsivaizdavimu, kad alus skatina javų augimą, paremtas latvių paprotys Kuržemėje prieš miežių sėją aplaistyti juos alumi, – tada jie vešėsia: *Sējot miežus, miežu sēklas jāaplaista ar alu, lai aug kupli* (Talsų r., ŠmLTT 20550).

Alaus gėrimo tradicija, tikint, kad tai paskatins javų derlingumą, atsispindi taip pat lietuvių senųjų agrarinių papročių aprašymuose. Per Sekminės kaimo žmonėms einant į laukus „ruginių lankyti“ svarbia sudėtine apeigų dalimi buvo alaus gėrynės čia pat paragėje. Kupiškėnai, praktikavę tai dar praėjusiame amžiuje, tikėjo, kad šios ceremonijos teigiamai paveiksiančios javus:

Gražaus šventadienio popietį vaikščioja ūkininkai, apžiūrinėdami savo ir kaimynų rugius. Paskum visi susitelkia į būrelius ir suvirsta paragės dailioje pievelėje pailsėti. <...> Daugelis ūkininkų Sekminėms turi pasidarę saldaus alučio. Alučiu pasivaišinti pasitelkia ir vieną kitą gerą kaimynėlį, taigi išaina ir šioks toks ir ūkininkų Sekminių balius. <...> Jeigu per Sekminės rugius aplankai, sako, javų laima ir branda didesnė esti (Buračas 1993: 264–265).

Kaišiadorių rajone, Rumšiškėse, Labanore, Širvintose gyvavęs paprotys alų gerti per rugiapjūtės pabaigtuves. Pasak etnografo Juozo Petrulio, tai turėjo simbolinę reikšmę. Žaslių apylinkėse minėta proga atgabentoji statinė alaus buvo aiškinta, kaip „kitų metų gero derliaus laidas“ (Petrulis 1934: 132–133).

Alaus gėrimas ir gerokai nuo baltų kraštų nutolusiose germanų tautose galėjo būti siejamas su sėkme žemdirbystėje. Švedijoje šv. Liucijos dieną „Liucija-nuotaka“ (*die Luzienbraut*) po pirmųjų gaidžių įeidavusi į trobą su ąsočiu alaus. Tikėta, jog kuo daugiau bus geriama alaus, tuo turtingesni bus ateinantys metai (HDA I 1273). Šiaurės vakarų Bohemijoje (Čekija) Pelenų trečiadienį būdavo geriamas alus, kad užderėtų miežiai (HDA I 1269).

Julius Simonaitis, 67 m., g. Kalneliškių k. (Vaškų par.), gyv. Pasvalio r., Joniškėlio sen., Narteikių k. *Viktoro Dagio nuotrauka, 2004*

IŠVADOS

Taigi alus, vienas mėgstamiausių daugelio pasaulio tautų gėrimų, nuo seno vartotas ne tik pasaulietinėje, bet ir religinėje sferoje. Baltų perimtas iš gotų, kurie iki III a. Vyslos žiotyse buvo prūsų kaimynai, alus šiuose kraštuose prigijo ir tapo tradiciniu gėrimu. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minimas jau IX a., jis buvo žinomas tiek vakarų baltams prūsams, tiek rytų baltams – lietuviams ir latviams. Religinėse apeigose alus vartotas kaip dievybėms atnašaujamas arba jų garbei geriamas skystis. Būdingusia su alumi, kaip aukojamuoju gėrimu, atliekama apeiga – jo nuliejimas – patikimai paliudyta XVI–XVII a. istorinių šaltinių. Pats alaus gėrimas, daugelio baltų ritualų sudedamoji dalis, kaip tikėta šio ritualo atlikėjų, palengvindavęs jų komunikaciją su dievais. Dažniausiai alaus aukos būdavo skiriamos chtoninėms dievybėms. Alaus ryšys su šios prigimties dievybėmis motyvuotinas tuo, kad jis pats buvęs žemės teikiamo derliaus – javų – produktas. Šio gėrimo sampratoje atsispindi jo ryšys su kultivuojamos augalijos, ypač javų, gyvybingumu: alus, pasak liaudies tikėjimų, skatinęs miežių, buvusių pagrindine žaliava alui, ir kitų javų derlingumą.

ŠALTINIAI

- Blaufuss 1753 – F. B. Blaufuss. *Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu uzrākstīti 1753*, rankraštis iš Latvijos universiteto akademinės bibliotekos, Nr. 5316/R 3639.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1996; t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001; t. 3: *XVII amžius*, Vilnius, 2003; t. 4: *XVIII amžius*, Vilnius, 2005.
- ChGDS – Jean Chevalier and Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*, London, 1996.
- ES – Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštynas.
- FWSD – *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore*, vol. 1–2: *Mythology and Legend*, New York, 1949–1950.
- HDA – *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. 1, herausgegeben unter besonderer Mitwirkung von E. Hoffmann-Krayer und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Hans Bächtold-Stäubli, Berlin und Leipzig, 1927.
- Herodotas 1988 – Herodotas. *Istorija*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, įvadą ir komentarus parašė Nijolė Juchnevičienė, Vilnius.
- JLD – *Lietuviškos dainos*, t. 1–3, užrašė Antanas Juška, naujas leidimas, Vilnius, 1954.
- JSD – *Lietuviškos svodbinės dainos*, t. 1–2, užrašytos Antano Juškos ir išleistas Jono Juškos, naujas leidimas, Vilnius, 1955.
- LT – *Latviešu tautasdziesmas*, sēj. 4: *Darba dziesmas: Gadskārtu ieražu dziesmas*, sējuma redaktori A. Ancelāne, K. Arājs un citi, Rīga, 1982.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 2: *Dainos. Raudos*, medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius, Vilnius, 1964.
- LUŠ – *Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai: Elektroninis sąvadas*, parengė Daiva Vaitkevičienė, CD-ROM, Vilnius, 2005.
- ME – *Mitologijos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1999.
- PrDP – Matas Pretorius. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, t. 2–3, sudarė Ingė Lukšaitė, Vilnius, 2004, 2006.
- SIS – *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 1–2, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, Vilnius, 1958.
- SrDR – Balys Sruoga. *Lietuvių liaudies dainų rinktinė*, Kaunas, 1949.
- ŠmLTT – *Latviešu tautas ticējumi*, [sēj.] 3, sakrājās un sakārtojās Prof. P. Šmits, Rīgā, 1940.
- Tacitas 1972 – Tacitas Publijus Kornelijus. *Rinkiniai raštai*, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė, Vilnius.
- БМ – *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўн*, рэд. кал. С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш., Мінск, 2004.
- МММ – *Мифы народов мира*, т. 1–2, гл. ред. С. А. Токарев, Москва, 1980, 1982.
- СД – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 4, под. ред. Н. И. Толстого, Москва, 2009.

LITERATŪRA

- Beresnevičius Gintaras 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius.
- Būga Kazimieras 1958, 1959, 1961. *Rinkiniai raštai*, sudarė Zigmas Zinkevičius, t. 1–3, Vilnius.
- Buračas Balys 1935. Kupiškėnų vestuvės, *Tautosakos darbai*, [t.] 1, p. 195–278.
- 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*, parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius, Vilnius.
- Dulaitienė (Glemžaitė) Elvyra 1958. *Kupiškėnų senovė: Etnografija ir tautosaka*, Vilnius.

- Fraenkel Ernst 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Heidelberg–Göttingen.
- Jucevičius Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, Vilnius.
- Kopaliński Władisław 1985. *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Marcinkevičienė Nijolė 2008. *Levūnų kaimo papročiai*, Vilnius.
- Milius Vacys, Vitkus Jonas 2001. Alus, kn.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1, Vilnius, p. 402–403.
- Narbutas Teodoras 1992. *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius.
- Petrulis J. 1934. Rugiapjūtės papročiai, *Mūsų tautosaka*, t. 8, p. 87–135.
- Slaviūnas Zenonas 1958. Kalendorinės, vestuvių ir šeimos sutartinės, kn.: *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 2, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, Vilnius, p. 5–25.
- Vaitekūnas V. 1935. Alus: etnografijai šķicas, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1 (5), p. 212–222.
- Vaitkevičienė Daiva 2004. Nuliejimas žemei: gėrimo apeigos adresato klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 104–117.
- Усачёвайтэ Эльвира 2009. Архаический обряд либации у древних балтов в сопоставлении с данными славянской религии, *Studia Mythologica Slavica*, vol. XII, p. 353–360.
- Фрэзер Джеймс Джордж 2006. *Золотая ветвь*, пер. с англ. М. К. Рыклина, Москва.
- Церетели Зураб, Цагарейшвили Тамила 2004. *Грузия: Этнокультурное наследие*, Тбилиси.

Beer – the Ritual Drink of the Balts

N I J O L Ė L A U R I N K I E N Ė

S u m m a r y

The subject of beer as the traditional drink of the Balts is analyzed in this article on the basis of written and oral sources of the Baltic religion and mythology, focusing on the mythological background of this subject. The ritual role of drinking beer in the context of ancient Baltic traditions is attempted to elucidate, as well as the deities and mythical beings to which beer and its offerings could be related, including ways of performing such rituals, especially the libation.

Since ancient times, beer for the Balts was a festive drink, associated with various significant events. Functioning of beer in the ritual plane, related to the expression of sacredness, endows it with special quality, associated with religious phenomena, particularly bearing in mind the ritual aspects of its brewing in certain cases. Historian Teodor Narbutt attributed beer to the category of sacred drinks.

Beer, first mentioned in the sources of the Baltic religion and mythology as early as the 9th century, was primarily consumed by the western Baltic tribe – the ancient Prussians. The Balts absorbed this drink from the Goths, who were neighbors of the Balts, living at the mouth of the Vistula River until the 3rd century. Beer rapidly took root among the western Balts, subsequently also becoming the favored drink of the eastern Balts – Lithuanians and Latvians.

Beer used to be offered to certain deities in the course of rituals or consumed in their honor. Drinking of beer was believed to enhance fertility of the crops. The most typical ritual performed with beer as an offered drink was its libation, credibly verified in the historical sources of the 16th–17th centuries. The drinking of beer in particular, as a constituent of many Baltic rituals, was believed by its performers to facilitate their communication with gods. Beer was most frequently offered to chthonic deities. The connection of beer with them is substantiated by its origins as a product of the crops, supplied by the soil.